

Tvang i psykisk helsevern i lys av menneskerettigheter

Kontrollkommisjons-konferansen

Gro Nystuen, assisterende direktør NIM (Norges institusjon for menneskerettigheter)

Menneskerettigheter er en del av folkeretten

- Folkerett regulerer forholdet mellom stater
- Statssuverenitet betyr at statene må **avtale** hva som skal gjelde
- **Menneskerettighetstraktater er avtaler mellom stater om hvordan hver stat skal behandle sine egne borgere**

NIM

Wienkonvensjonen om traktatretten art. 31-32

- **Traktatens ordlyd, kontekst og formål**
- Statspartenes etterfølgende avtaler og praksis
- Andre traktater i kraft mellom partene
- Ikke mye vekt på forarbeider

Menneskerettigheter

Regulerer forholdet mellom stater og deres borgere

Rettslige normer for hva myndighetene kan/skal gjøre overfor borgerne

Skal forhindre maktmisbruk og sikre rettssikkerhet

Statene har både positive og negative plikter

Menneskerettighetene i nasjonal rett

Grunnloven

MR-loven (EMK, SP, ØSK, BK, KK, CRPD)

Sektorlovgivning

Annen lovgivning

Ansvar: alle som opptrer som eller på vegne av offentlig myndighet

Menneskerettsspagaten

<u>Rett til:</u>

- personlig frihet
- vern mot tortur og nedverdigende beh.
- selvbestemmelse
- privatliv
- vern mot diskriminering

<u>Rett til:</u>

- liv
- helsehjelp
- vern mot vold

Inngrepsadgang

- **Menneskerettslig utgangspunkt for helsehjelp: rett til selvbestemmelse og frihet, men også rett til liv og helse**
- Menneskerettighetsspagaten innebærer at det er tillatt å gjøre **inngrep** i noen rettigheter
- Betingelser
  - Hjemmel i lov (Grl. § 113)
  - Legitimt formål
  - Nødvendig og forholdsmessig

Historisk vedtak i Stortinget

Et flertall i Stortinget har tirsdag stemt ja til å innlemme FNs konvensjon om funksjonshemmedes rettigheter (CRPD) i menneskerettsloven.

To særlig kontroversielle tema i inkorporeringsdebatten

- Rettslig anerkjennelse
  - Vergemål m. fratakelse av rettslig handleevne
  - Rett til å si nei til behandling
  - **CRPD art. 12**
- Personlig sikkerhet, frihet
  - Bruk av tvang og frihetsberøvelse basert på diagnose
  - **CRPD art. 14 (og 25)**

Avdekket flere menneskerettighetsbrudd i norsk psykiatri

Saksøker staten: Skal ha blitt ulovlig tvangsmedisinert over 100 ganger

Tvangsbehandling strir ikkje mot menneskerettane

Nå kan rettighetene til mennesker med psykiske lidelser innskrenkes

Hvilke menneskerettigheter?

1. Rettslig **anerkjennelse** og rettslig handleevne
2. Rett til respekt for **privatliv** og familieliv
3. Rett til personlig integritet og **frihet**
4. Forbud mot **tortur** og **nedverdigende** behandling
5. Retten til **liv**
6. Retten til **helse**

1. Rett til rettslig anerkjennelse

EMK art. 8, CRPD art. 12

Ofte knyttet til rettslig handleevne (som er en del av dette) i norsk sammenheng vergemål

Men handler også om frihet til å si nei til f.eks. helsehelp

Alle har rett til selvbestemmelse og autonomi, og til å utøve sin rettslige handleevne – utgangspunktet er frihet, og at inngrep må begrunnes

Nærmere om art. 12

Art.12.4:

- Statene skal sørge for at **tiltak (inngrep) knyttet til utøvelse av rettslig handleevne** sikrer at personer med funksjonsnedsettelser ikke blir utnyttet.

- Slike **tiltak (inngrep)** skal sikre at utøvelse av rettslig handleevne respekterer personens ønsker, er proporsjonale, skal gjelde for kortest mulig tid, og skal vurderes av en uavhengig myndighet på jevnlig basis.

Hva sier CRPD-komiteen?

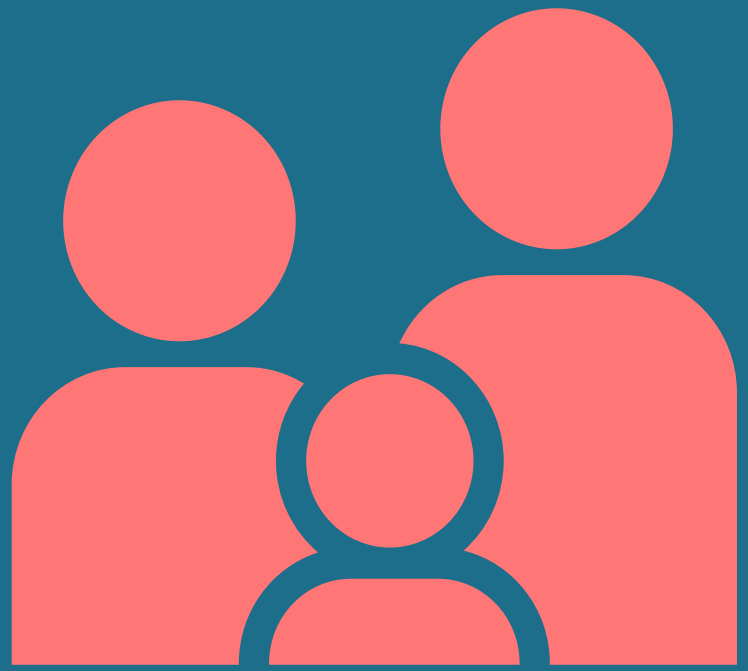
General comment: Artikkel 12 innebærer et absolutt forbud mot alle begrensninger i rettslig handleevne

Hva sier EMD

- Fratakelse av rettslig handleevne **kan** være i strid med EMK art.8

- Særlig hvis staten har lovgivning som innebærer enten *full* eller *null* rettslig handleevne – altså at begrensninger i rettslig handleevne ikke er tilpasset individuelt

- EMD legger til grunn at det kan være tillatt å begrense rettslig handleevne – må være proporsjonalt og nødvendig

2. Rett til respekt for privatliv og familieliv

- Grunnloven § 102, EMK art. 8, CRPD art. 12 og 22
- Kjernen: fysisk og psykisk integritet
  - Inngrep krever:
  - EMK artikkel 8:
    - Lovgrunnlag
    - Legitimt formål
    - Nødvendig i et demokratisk samfunn – forholdsmessighetsvurdering

3. Rett til personlig integritet og frihet

- Grunnloven § 94, EMK artikkel 5, SP artikkel 9,
- CRPD artikkel 12, 14 og 17

  - Hva er frihetsberøvelse?
    - Ufrivillig kvalifisert begrensning i fysisk frihet i en ikke ubetydelig tidsperiode

  - Forutsetning for lovligheten av frihetsberøvelse:
    - Lovgrunnlag, som må være egnet til å motvirke vilkårlig frihetsberøvelse
    - Krav på uavhengig rettslig prøving av frihetsberøvelsen

EMK art. 5 (1) (e) («unsound mind»)

Winterwerp-kriteriene 1979 (EMD):

- Objektiv medisinsk ekspertise finner at vedkommende har en sinnslidelse
- Vedkommendes mentale helse må være slik at frihetsberøvelse er «necessary in the circimstances» - dvs. at vedkommende trenger behandling og/eller utgjør en fare for seg selv eller andre
- Må avsluttes når det ikke er nødvendig lenger

Rettsutvikling i EMD

- Bures-saken (2012) psykiatrisk diagnose ikke tilstrekkelig *i seg selv* til å begrunne frihetsberøvelse

- Rooman-saken (2019): frihetsberøvelse hvor psykisk helse er en del av begrunnelsen må innebære meningsfulle behandlingstilbud

CRPD art. 14

- «..States Parties shall ensure that persons with disabilities…are not deprived of their liberty *unlawfully* or *arbitrarily…*and the existense of a disability shall in no case justify a deprivation of liberty».

- **the existense of a disability shall in no case justify a deprivation of liberty».**

- **To tolkninger:**
- En funksjonsnedsettelse kan aldri **inngå** i begrunnelsen for frihetsberøvelse (CRPD-komiteen)
- En funksjonsnedsettelse kan aldri **i seg selv** begrunne frihetsberøvelse

CRPD-komiteens tolkning

- CRPD-komiteen sier at en diagnose (impairment) aldri kan inngå i begrunnelsen for frihetsberøvelse *selv om* tilleggsvilkår om at personen er farlig for seg selv eller andre er oppfylt

- Altså: En begrunnelse i *en sinnslidelse* sammen med *fare* for seg selv eller andre er ikke tillatt i henhold til CRPD-komiteens tolkning

Hva sier EMD

- **Frihetsberøvelse, tvangsbehandling**

- Frihetsberøvelse og bruk av tvang *kan* være tillatt etter EMK– hvis det er nødvendig og proporsjonalt

- Staten kan i visse tilfeller ha en *plikt* til å frihetsberøve eller utsette for tvang ved f.eks. risiko for selvmord

4. Forbud mot tortur, umenneskelig og nedverdigende behandling

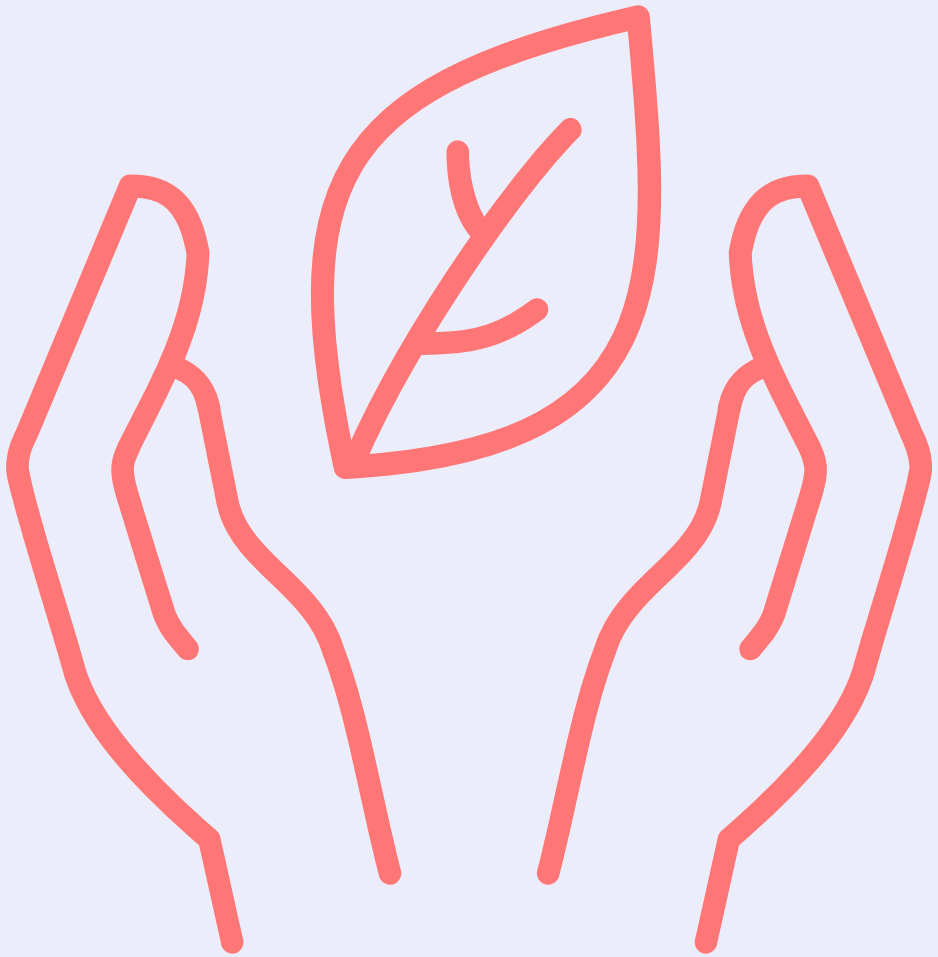
- **Grunnloven § 93, EMK artikkel 3, CRPD artikkel 15**
- Noe flytende overganger mellom begrepene
- I praksis sjelden brudd på torturforbudet, men oftere **umenneskelig** eller **nedverdigende behandling**
- Risiko i tvangsbehandling: mekaniske midler, tvangsmedisinering, ETC, skjerming, isolasjon
- Det kan oppleves inngripende og umenneskelig eller nedverdigende

Flere saker om art. 3

- EMD: Rooman (2019): dømt til psykisk helsevern, men 13 år frihetsberøvet uten noen form for behandling - brudd på art. 3

- EMD: Aggerholm (2020) - betelegging i 23 timer – det lengste strekket behandlet av EMD – tvangstiltaket var nødvendig, men ikke for så lang tid

- Forlik i norsk rettsak om tortur (2020). Innsatt kvinne hadde ligget i belteseng en rekke ganger – de to lengste strekkene var hhv 38 og 42 timer. Staten erkjente brudd på art. 3 – erstatning og saksomkostninger

5. Retten til liv

- EMK artikkel 2, CRPD art. 10
- Staten skal ikke ta liv (smale unntak)
- Staten skal sikre retten til liv (sikringsplikten) ved bl.a. å hindre vold mellom private

- Statens **sikringsplikt** under artikkel 2 kan komme i konflikt med bestemmelser om f.eks. frihetsberøvelse og tvangsbruk

EMD: Oliveira-saken (2019)

- Oliveira: selvmord i psykiatrisk institusjon
- **Anførte krenkelser:** Klager anførte at sønnens rett til liv etter artikkel 2 var krenket med grunnlag i sykehusets uaktsomhet/forsømmelse knyttet til:

i) Mangelfull overvåking av pasienten (ikke adekvate overvåkingsregimer)

ii) Mangelfull tilrettelegging av sikkerhetstiltak for å forhindre rømning (gjerder)

iii) Mangelfulle prosedyrer for nødssituasjoner

Haugen-saken (2024)

- Var dømt til tvungent psykisk helsevern etter drapsforsøk. Begikk drap mens han var i psykiatrisk institusjon. Overført til varetekt m full isolasjon. Begikk selvmord i varetekt.
- Norge dømt i EMD for brudd på art.2.
- Soningsforholdene i Norge medfører menneskerettighetsutfordringer, særlig knyttet til isolasjon, tvangsbruk, selvmord, retten til privatliv og manglende ivaretakelse av personer med utviklingshemming og psykisk syke innsatte.

6. Retten til helse

ØSK art 12 og CRPD art 25

Er ofte med i menneskerettsspagaten – det er ofte en persons rett til helse som avgjør om et tvangsinngrep er forholdsmessig

Staten dømd for tvangsbehandlinga av Inger-Mari: – Eg er heilt rørt

Inger-Mari Eidsvik har vunne fram med deler av det uvanlege søksmålet der ho skulda legane for å ha tvangsmedisinert henne ulovleg.

Synnøve Hole
Journalist

Malin Kjellstadli Korsnes
Journalist

Marius André Jenssen Stenberg
Journalist

Publisert 30. jan. kl. 14:58
Oppdatert 30. jan. kl. 18:56

Eidsvik-dommen

Påstand:

1) Alle psykiatriske tvangsinngrep er i strid med menneskerettighetene

2) De konkrete tvangsinngrepene var brudd på menneskerettighetene

Eidsvik-dommen om norsk lovverk

- Menneskerettighetene forbyr ikke alle former for tvangsbehandling, men må være underlagt strenge vilkår og rettsikkerhetsmekanismer

- Det norske **regelverket** for tvangsmedisinering oppfyller menneskerettslege krav

Eidsvik-dommen om konkrete brudd

Flere tilfeller av **tvangsmedisinering** var i strid med EMK art. 3 og 8 og 14 (i lys av CRPD art. 12)

Ikke medisinsk overprøving, men brudd på rettssikkerhetsgarantier:

- Skulle vært fattet vedtak om tvangsmiddel
- Ikke proporsjonalitetsvurdering
- Svikt i klagebehandlingen, og ikke tilrettelegging for å klage

Ett tilfelle av **isolasjon** var i strid med EMK art. 3 og 8:

- Svak begrunnelse for isolasjon – ikke klart om det var «strengt nødvendig»
- Mindre inngripende alternativer ikke vurdert

Er lovverket godt nok?

- Fragmentert og utilgjengelig lovverk
- Komplisert å forholde seg til for både pasienter, ansatte og pårørende
- Ser ikke ut til å bli noen ny felles tvangslov – men vil elementer av tidligere utredninger følges opp?
- Utfordringene ligger som ofte i *praktiseringen* av lovverket (kompetanse, ressurser, organisering, samordning, osv.)

Rettspraksis siden inkorporering av CRPD - i 2026

- **Hurtigsøk på CRPD –**
  ca. 20 saker

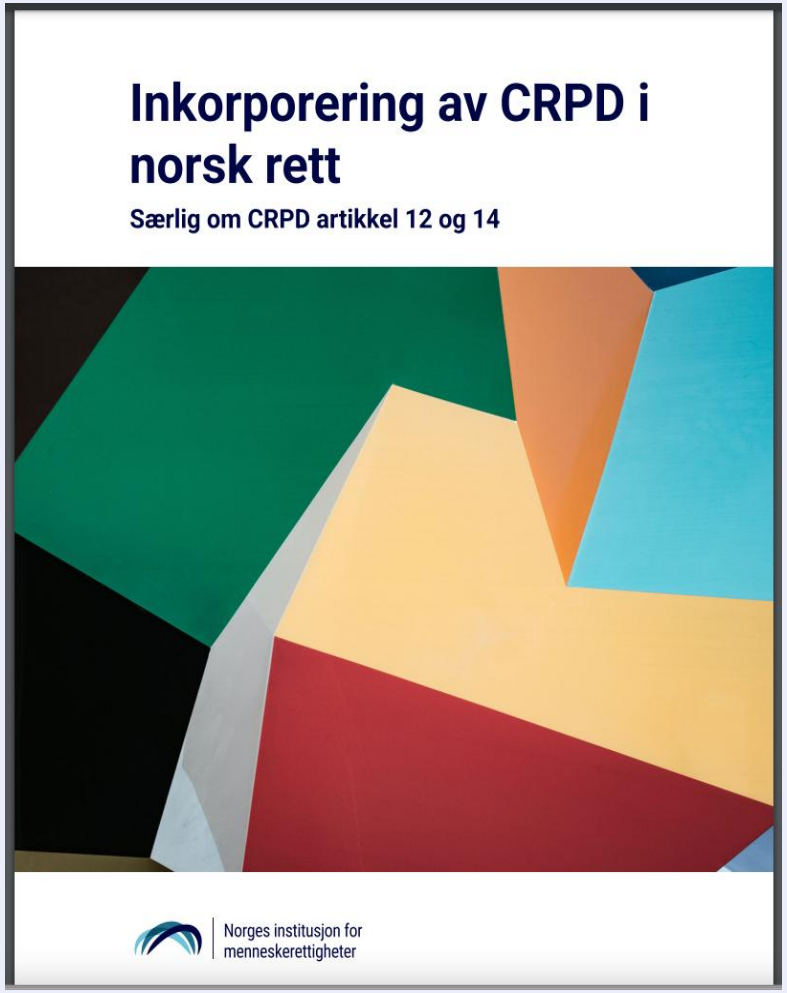
- De fleste av dem dreier seg om rettslig handleevne (art. 12)
- Noen drøfter retten til å bo hvor man vil (art. 19)
- Én dreier seg om tvangsbehandling (Eidsvik)

- **Hurtigsøk på tvangsbehandling i 2026 –**
  ca. 40 saker

- Bare én av disse drøfter CRPD (Eidsvikdommen)

Tolga
kommune

Nærmere rettslig analyse av CRPD art. 12 og 14

- NIMs rapporter ligger på NHRI.no